

УДК 378.046-021.68

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi57.585>Навроцька М. М.,
orcid.org/0009-0006-0870-5365

ОСВІТНЯ ПІДТРИМКА ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Статтю присвячено освітній підтримці дітей в умовах війни, де важливою складовою є забезпечення їх психологічного та інтелектуального розвитку. Уточнено сутність понять «дитина», «права дитини», «підліток». Проаналізовано систему стандартів, що утворюють нормативно-правову базу із захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Акцентовано, що збройні конфлікти завдають руйнівного впливу на права дитини, особливо в контексті освіти. Вони створюють фізичні, емоційні та соціальні бар'єри, які можуть суттєво обмежити доступ дітей до навчання.

Визначено основні чинники, що зумовлюють освітні втрати в умовах воєнного стану та пов'язані з відсутністю доступу до освітніх послуг у зв'язку з безпековою ситуацією, руйнуванням освітньої інфраструктури, вимушеним переміщенням суб'єктів освітнього процесу, відсутністю технічних засобів дистанційного навчання.

Розкрито низку чинників компенсування освітніх втрат за рахунок фінансування місцевого самоврядування. Представлено механізм компенсації освітніх втрат через поєднання зусиль закладів загальної середньої освіти та громад, на території яких вони розташовані.

Проаналізовано, як освітній процес і педагогічна наука в умовах війни зможуть зберегти доступ до знань та підтримати емоційний стан дітей. Зазначено, що під час організації дистанційного навчання в закладах освіти доцільно використовувати синхронний та асинхронний режими навчання. Наголошено, що емоційна підтримка учнів є важливим аспектом освітнього процесу, особливо в умовах війни.

Зроблено висновок, що успішна освітня підтримка дітей можлива завдяки впровадженню інноваційних методів навчання, наданню психологічної допомоги та забезпеченню рівного доступу до знань, де школи, до того ж учителі та громади мають працювати разом, щоб створювати середовище, яке допомагає дітям не тільки вчитися, але й почуватися захищеними.

Ключові слова: дитина, права дитини, збройні конфлікти, захист прав, освітні втрати, дистанційне навчання, емоційний стан.

Постановка проблеми. Освітня підтримка дітей в умовах війни є важливою складовою забезпечення їх психологічного та інтелектуального розвитку. Військові конфлікти призводять до руйнування навчальних закладів, втрати доступу до якісної освіти, а також до травматизації дітей, що негативно впливає на їхнє навчання. У таких умовах особливої важливості набувають ініціативи, спрямовані на відновлення доступу до освіти, організацію дистанційного навчання, створення безпечного освітнього середовища, а також психосоціальної підтримки учнів.

Аналіз досліджень. Освітню підтримку дітей в умовах війни досліджували у своїх працях К. Бороздіна, О. Глушко, С. Кравченко, О. Кривовяз, О. Локшина, Е. Саммон та ін. Питання дистанційного навчання розглядали І. Блощинський, Т. Пилаєва та ін.

Мета статті – розглянути, як освітня система може адаптуватися до умов війни, які проблеми постають перед педагогом та учнями, а також які методи підтримки можуть допомогти дітям не лише навчатися, а й емоційно пережити цей складний період.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що відповідно до Конвенції «Про права дитини», яка була ратифікована постановою ВРУ № 789-ХІІ від 27.02.91 року, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку» [3, с. 205].

У законодавстві зазначене слово «дитина», що стосується осіб різного віку, потребує його конкретизації, а саме: дитина – це неповнолітня особа від народження до 14 років (малолітня) та неповнолітня особа у віці від 14 до 18 (неповнолітня) [7, с. 9].

Права дитини, на думку О. Кривовяз, – це сукупність можливостей, які забезпечують її гармонійний розвиток та зростання в умовах, що відповідають сучасним соціальним, економічним і духовним вимогам [4, с. 81].

Основу для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту становлять, зокрема, такі міжнародно-правові акти: Конвенція ООН про права дитини 1989; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., ратифікований Україною 2004 року; Римський статут Міжнародного кримінального суду 2002 та низка резолюцій Ради Безпеки ООН; Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р.; Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 2006 р., Конвенція міжнародної організації праці № 182 1999 року тощо [7].

Першим міжнародним документом, що привернув увагу до проблеми прав неповнолітніх, стала Женевська декларація 1923 року [2]. У ній уперше було визначено право дитини на створення умов, які сприяють її нормальному фізичному та психічному розвитку. Однак цей документ мав лише декларативний характер, а реальний захист прав дітей став можливим лише через упровадження норм національного законодавства на основі міжнародних договорів. Першим із таких документів стала Загальна декларація прав людини, ухвалена 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, яка заклала основи захисту прав дитини [4, с. 81].

Законом України «Про охорону дитинства» передбачено, що держава застосовує всіх необхідних заходів для забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні активних воєнних дій і збройних конфліктів, а також дітей, які постраждали внаслідок збройних конфліктів та воєнних дій [11].

У період війни, на жаль, можуть бути порушені всі права дитини, передбачені Конвенцією ООН, зокрема: право на життя і медичну допомогу; право на належний рівень життя; право на сімейне виховання; право на захист від будь-яких форм насильства; право на освіту; право на відпочинок і дозвілля. Тому під час моніторингу дотримання права дітей на захист від насильства та жорстокого поводження в умовах воєнного стану важливо усвідомлювати та враховувати всі виклики, пов'язані з наслідками війни [13].

Збройні конфлікти мають руйнівний вплив на права дитини, особливо в контексті освіти. Вони створюють фізичні, емоційні та соціальні бар'єри, які можуть суттєво обмежити доступ дітей до навчання.

Школи часто стають мішенями у збройних конфліктах, їх руйнують або використовують як військові бази, що унеможливує проведення навчання. Як повідомили в Міністерстві освіти та науки, «кожна сьома школа в Україні пошкоджена внаслідок повномасштабного вторгнення РФ. Понад 3,5 тис. закладів освіти зазнали руйнувань, майже 400 повністю зруйновані. 14 млрд доларів потрібно для відновлення освітньої інфраструктури за оцінками Світового банку» [15].

Проблема освітніх втрат значно загострюється в умовах воєнного стану. ЮНЕСКО виділяє серед довготривалих наслідків війни такі чинники: фізична небезпека для учнів, руйнування освітньої інфраструктури, пропуски занять, підвищення рівня насильства в навчальних закладах, зниження мотивації до навчання, погіршення психічного здоров'я учнів, втрати серед здобувачів освіти та педагогів через бойові дії, переслідування й затримання учнів і вчителів, вимушена еміграція кваліфікованих педагогів, дефіцит кадрів у навчальних закладах, порушення механізмів підготовки та перепідготовки педагогічних працівників [5].

Ці чинники суттєво впливають на українську систему освіти. Учні, які перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, часто не мають доступу до навчання через загрози безпеці, руйнування інфраструктури чи відсутність інтернету.

Навіть у відносно безпечних регіонах навчальний процес – як очний, так і дистанційний – часто переривається, наприклад, через повітряні тривоги. Якість дистанційного навчання додатково погіршують відключення електроенергії, які унеможливають використання пристроїв для онлайн-уроків [6].

Одним із ключових напрямків подолання освітніх втрат є спільна робота закладів середньої освіти та місцевих громад. Залучення громади дозволяє розробляти й упроваджувати дієві механізми діагностики та подолання освітніх втрат, адаптовані до потреб конкретних учнів і шкіл. Це включає оптимізацію інструментів діагностики, організацію навчання, співпрацю з батьками та забезпечення максимальної ефективності навчальних заходів [14].

Ефективна реалізація програм компенсації освітніх втрат залежить від фінансування з боку місцевих органів влади, оскільки державні субвенції не покривають усіх витрат. Важливим є також упровадження альтернативних проєктів за підтримки громадських організацій [14].

Війна порушує звичний хід освітнього процесу, і педагогіка в умовах війни має пристосуватися до нових реалій, зберігаючи доступ до знань і підтримуючи емоційний стан дітей.

Через воєнні дії багато шкіл зазнають руйнувань або використовуються для військових цілей, що змушує дітей переривати навчання або переходити на дистанційне. Під час організації дистанційного навчання в закладах освіти доцільно використовувати синхронний та асинхронний режим навчання.

Як відомо, асинхронний режим навчання передбачає взаємодію між учасниками дистанційного освітнього процесу із часовою затримкою. Для цього використовуються інтерактивні освітні платформи, електронна пошта, форуми, соціальні мережі тощо [10, с. 1]. У синхронному режимі взаємодія відбувається в реальному часі, коли всі учасники одночасно перебувають у цифровому освітньому середовищі або беруть участь у відео- чи аудіоконференціях [там само].

О. Гнатюк зазначає, що дистанційне навчання в синхронному режимі реалізується через використання таких платформ, як Moodle або Google Classroom. Учитель створює курс, реєструє учнів (або надає їм код для приєднання), розміщує матеріали (тексти, презентації, відео, завдання, посилання на ресурси). Учні вивчають матеріал, виконують завдання та завантажують їх у систему, де вчитель перевіряє роботи, оцінює та додає коментарі [1].

До того ж у синхронному режимі навчання можуть проводитися вебінари, відеоконференції або семінари через сервіси на зразок BigBlueButton, Google Hangouts чи YouTube. При цьому вчитель створює обліковий запис, планує трансляцію та надсилає посилання учням. Під час заняття можна демонструвати віртуальну дошку, записувати уроки, робити нотатки та взаємодіяти з учнями. Чати в реальному часі організовуються через месенджери (Viber, Messenger, Telegram, WhatsApp) або сервіси на зразок Gmail. Для спільної роботи в реальному часі використовуються інструменти Google, зокрема документи, презентації, таблиці. Учні можуть разом створювати, редагувати та коментувати документи, що є ефективним як у синхронному, так і в асинхронному режимі [8].

Емоційна підтримка учнів є важливим аспектом освітнього процесу, особливо в умовах війни. Психоемоційний стан дитини впливає на її здатність до навчання. Педагогам слід створювати умови, в яких учні почуватимуться комфортно під час висловлення своїх почуттів і думок. Це може відбуватися через регулярні бесіди або зворотній зв'язок щодо навчання.

Важливо, щоб у школі були доступні послуги шкільного психолога або соціального працівника, до яких учні змогли б звернутись за допомогою. Вони зможуть надавати індивідуальні консультації або групові сесії, спрямовані на зниження стресу, вирішення конфліктів і роботу з емоціями.

С. Ройз на своїй сторінці у Facebook поділилася добіркою практик, ігор і порад, які спрямовані на підтримку дітей у воєнний час: «Обійманці», «Стійкість для стійких», «Сила усмішки», «Твоя сила», «Круті в укритті» та ін. [12].

Дітям, які вимушено переїхали із зони бойових дій, потрібно приділити особливу увагу на початкових етапах адаптації. Зокрема, варто познайомити їх з іншими учнями, запропонувати всім разом привітатися теплими словами, звертатися до дітей на ім'я та залучати їх до розмови, підтримуючи бажання висловлювати свої думки.

Якщо дитина уникає контакту, мовчить або вимикає камеру під час онлайн-заняття, не варто змушувати її спілкуватися. Важливо показати повагу до її рішення залишатися осторонь, озвучивши, що це можливо. При цьому не слід акцентувати увагу на тому, що дитина є переселенцем або постраждала від війни, а також слід уникати проявів жалості чи надмірних емоцій. Такі дії можуть посилити її негативні переживання [6].

Висновки. Отже, освіта є критично важливою не лише для інтелектуального розвитку дитини, а й для її психологічного благополуччя в кризовий час. Війна ставить перед системою освіти нові виклики, вимагаючи швидкої адаптації до умов невизначеності та постійної загрози. Успішна освітня підтримка дітей можлива завдяки впровадженню інноваційних методів навчання, наданню психологічної допомоги та забезпеченню рівного доступу до знань. Школи, вчителі та громади мають працювати разом, щоб створювати середовище, яке допомагає дітям не тільки вчитися, але й почуватися захищеними. Таким чином, освітня підтримка в умовах війни є важливим внеском у майбутнє покоління, яке зможе відновити та розбудувати країну після завершення конфлікту.

Подальший науковий пошук може бути пов'язаний із дослідженням ефективності різних форм дистанційного навчання, зокрема в кризових ситуаціях, дозволить визначити найбільш оптимальні підходи до забезпечення безперервності освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Гнатюк О. В. Дистанційне навчання: проблеми, пошуки, виклики. *Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів*. 2021. С. 16–23 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728350/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>
2. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни: конвенція від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. Конвенція про права дитини (995_021). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.
4. Кривовяз О. В. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 27. С. 81.
5. Локшина О. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти. *Оглядове видання. НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України*. Київ: Педагогічна думка. 2022. URL: <https://undip.org.ua/library/osvitav-realiakh-viyny-oriientyry-mizhnarodnoi-spilnoty-ohliadove-vidannia/>
6. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvitni-vtraty-pidhody-do-vymiryuvannya-ta-kompensacziyi/>
7. Овчарук О. Передмова. *Зростаємо у демократії: Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини* / Р. Голлоб, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. – 4 те вид. Київ: Основа, 2018. Т. 2. 164 с. URL: <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/zbirka-materialiv-shhodo-zahystu-prav-ditej.pdf>
8. Ольховик Л. А. Особливості немайнові права за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Харківський національний університет внутрішніх справ, МВС України. Харків, 2006. 21 с.
9. Організація освітнього процесу із застосуванням технологій дистанційного навчання у 2020/2021 навчальному році: методичні рекомендації / за заг. ред. В. І. Шуляра. Миколаїв: ОІППО, 2020. 108 с.

10. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затверджено наказом МОН від 8 вересня 2020 року №1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
11. Про охорону дитинства: Закон України від 14.07.2023 р. № 3265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
12. Ройз С. Сторінка Facebook <https://www.facebook.com/svetlanaroyz/posts/pfbid0QsCM792bYHgBs1ewhfaCx1wMUZ2kzjsJBMGLhcPwjUMB9W4UrfUPKcvVy3cJBZnxl>
13. Саммон Е., Бороздіна К. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу дотримання права дітей на захист від насильства та жорстокого поводження в умовах воєнного стану. Рада Європи. Київ, 2023. URL: <https://rm.coe.int/methodological-recommendations-on-monitoring-b5-final-2764-1709-0824-6/1680ac5cb5>
14. Топузов О. М., Головка М. М., Локшина О. І. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 1. С. 5-13. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/640>
15. Українформ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3832111-v-ukraini-vnaslidok-vijni-povnistu-zrujnovani-400-zakladiv-osviti.html>

References:

1. Hnatiuk, O. V. (2021). Dystantsiine navchannia: problemy, poshuky, vyklyky [Distance learning: problems, searches and challenges]. *Current problems of psychological counteraction to negative informational influences on the personality in the context of modern challenges*, 16–23. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728350/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf> [in Ukrainian].
2. Zhenevska Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny: konventsiiia vid 12 serpnia 1949 roku [Geneva Convention for the Protection of Civilian People in Time of War: Convention dated August 12, 1949]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro prava dytyny (995_021) [Convention on the Rights of the Child (995_021)]. (1990). *Collection of current international treaties of Ukraine*, 1, 205 [in Ukrainian].
4. Kryvoviaz, O. V. (2017). Zakhyst prav dytyny v umovakh zbroinoho konfliktu [Protection of children's rights in armed conflict]. *Legal Bulletin of the University "KROK"*, 27, 81 [in Ukrainian].
5. Lokshyna, O. (2022). Osvita v realiiakh viiny: oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Education in the realities of war: guidelines for the international community]. *Review publication. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Kyiv. Retrieved from <https://undip.org.ua/library/osvitav-realiakh-viiny-oriientyry-mizhnarodnoi-spilnoty-ohliadove-vydannia/> [in Ukrainian].
6. Nazarenko, Yu. (2022). Osvitni vtraty: pidkhody do vymiriuvannia ta kompensatsii [Educational losses: approaches to measurement and compensation]. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/osvitni-vtraty-pidhody-do-vymiryuvannya-ta-kompensacziyi/> [in Ukrainian].
7. Ovcharuk, O. (2018). Peredmova [Foreword]. *Growing in Democracy: Elementary Level Lesson Plans on Democratic Citizenship and Human Rights*. (Volume 2). Kyiv. Retrieved from <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/zbirka-materialiv-shhodo-zahystu-prav-ditej.pdf> [in Ukrainian].
8. Olkhovyk, L. A. (2006). Osoblyvosti nemainovi prava za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Peculiarities of non-property rights under the civil legislation of Ukraine]. (Candidate's thesis). Kharkiv National University of Internal Affairs, Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Shuliar, V. I. (Ed.). (2020). *Orhanizatsiia osvitnoho protsesu iz zastosuvanniam tekhnolohii dystantsiinoho navchannia u 2020/2021 navchalnomu rotsi* [Organization of the educational process using distance learning technologies in the 2020/2021 academic year]. Mykolaiv [in Ukrainian].
10. Regulations on the distance form of obtaining complete general secondary education: approved by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated September 8, 2020, No. 1115. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
11. On the Protection of Childhood, Law of Ukraine dated July 14, 2023, No. 3265-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
12. Roiz, S. Facebook page. Retrieved from <https://www.facebook.com/svetlanaroyz/posts/pfbid0QsCM792bYHgBs1ewhfaCx1wMUZ2kzjsJBMGLhcPwjUMB9W4UrfUPKcvVy3cJBZnxl> [in Ukrainian].

13. Sammon, E., & Borozdina, K. (2023). Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia monitorynhu dotrymanna prava ditei na zakhyst vid nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia v umovakh voiennoho stanu [Methodological recommendations for monitoring compliance with the right of children to protection from violence and ill-treatment in martial law]. *Council of Europe*. Kyiv. Retrieved from <https://rm.coe.int/methodological-recommendations-on-monitoring-b5-final-2764-1709-0824-6/1680ac5cb5> [in Ukrainian].
14. Topuzov, O. M., Holovko, M. M., & Lokshyna, O. I. (2023). Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: problemy diahnozyka ta kompensatsii [Educational losses during martial law: problems of diagnosis and compensation]. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 5-13. Retrieved from <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/640> [in Ukrainian].
15. Ukrainform. *Ukrainian National News Agency*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3832111-v-ukraini-vnaslidok-vijni-povnistu-zrujnovani-400-zakladiv-osviti.html> [in Ukrainian].

Navrotska M. M.,
orcid.org/0009-0006-0870-5365

EDUCATIONAL SUPPORT FOR CHILDREN IN WARTIME CONDITIONS

The article is dedicated to educational support for children in wartime conditions, emphasizing its critical role in ensuring their psychological and intellectual development. The concepts of "child", "children's rights", and "adolescent" are clarified. The system of standards forming the legal framework for protecting children's rights during martial law is analyzed.

It is emphasized that armed conflicts have a destructive impact on children's rights, especially in the context of education. These conflicts create physical, emotional, and social barriers that significantly limit children's access to learning.

The key factors contributing to educational losses during martial law are identified, including lack of access to educational services due to security issues, destruction of educational infrastructure, forced displacement of participants in the educational process, and the absence of technical means for remote learning.

A range of factors for compensating educational losses through local government funding is explored. A mechanism for mitigating these losses is established by combining the efforts of general secondary education institutions and the communities in which they are located.

The article analyzes how the educational process and pedagogy in wartime can preserve access to knowledge and support children's emotional well-being. It is noted that when organizing remote learning in educational institutions, it is advisable to use both synchronous and asynchronous teaching methods. Emotional support for students is highlighted as a crucial aspect of the educational process, particularly during wartime.

The conclusion is drawn that successful educational support for children is achievable through the implementation of innovative teaching methods, the provision of psychological assistance, and ensuring equal access to knowledge. Schools, teachers, and communities must collaborate to create an environment that helps children not only learn but also feel safe.

Key words: child, children's rights, armed conflicts, rights protection, educational losses, remote learning, emotional well-being.

Дата надходження статті: 06.06.2024 р.
Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Примакова В. В.